

SCHILLER VERA*

Az alexandriai könyvtár

A világot meghódító macedón király, **Alexandrosz** i. e. 323-ban meghal, és birodalma részeire hullik. **Lagasz** fia, **Ptolemaiosz**, hadvezéreinek egyike követeli és kapja meg Egyiptomot, ahol i. e. 305-ben Egyiptom hagyományai szerint Memphisben pharao-vá koronázzák.

Az új egyiptomi dinasztia a görög nyelvű lakosság (akik három görög városban, Alexandriában, Naukratiszban és Ptolemaisban éltek) uralmát képviselte, de mégis Egyiptom fölött uralkodott. Vallásában is igyekezett a kettősséget kifejezni, és olyan főistenséget keresett, amelyet egyiptomi és görög alattvalói is egyaránt tisztelhetnek, Szarapiszt.

A kultusz-szoborra a Fekete-tenger menti Szinopéban akadtak rá. A legenda szerint **Ptolemaiosz Szótér**-nak álmában megjelent az ismeretlen isten, és közölte, Alexandriába kíván jönni. A király küldöttei, az eumolpida **Timotheosz**, Eleuszisz papja, és **Manetho** az egyiptomi Thébai papja (vagyis a görög és az egyiptomi alattvalók képviselői) egyaránt Szarapiszra ismertek, a görögök Zeust, az egyiptomiak Osirist tisztelték benne.¹

Új fővárosában a gyorsan felépülő görög nyelvű Alexandrosz által alapított kikötővárosban, Alexandriában Szarapisz lett a legfőbb, az uralkodó által támogatott istenség. Itt vetette meg Ptolemaiosz Szótér az alexandriai Mouseion-nak és könyvtárnak, a hellenisztikus tudomány központjának az alapját. A Mouseion épületét – az előbb említett – Szarapisznak és Múzsáknak szentelik. (Már a pythagoreusok is oltárt emeltek a múzsáknak, amely a tudományos szellem szimbóluma.)

A Mouseion első szervezője **Demetriosz Phalereosz** lehetett. Ez a szónok és tudós 10 évig áll Athén élén i. e. 317 és i. e. 307 között. Ekkor azután menekülni kényszerül, és Alexandriában Ptolemaiosz Szótér szívesen fogadja. (Később fia, **Ptolemaiosz Philadelphosz** száműzetésbe küldi, ahol hamarosan meg is hal kígyómarás következtében.)

Az ötlet, hogy összegyűjtsék a tudósokat és rendelkezésükre egy könyvtárat, valószínűleg az övé. **Demetriosz**, aki hatalma teljében segítette **Theophrasztosznak** athéni iskolája szervezésében, ezt tette meg az alexandriai Mouseion prototípusává. Egy sétakert, egy exedra (csarnok vagy terem) tartozik hozzá és egy nagy lakóhelyiség az iskola tanárainak és diákjainak. Ez utóbbiban étterem is működik az itt elhelyezett tudósok számára. (Ezt az épületet az **Augustus** idején élő **Sztrabon** is így írja le.²)

Az első könyvek, amelyek a könyvtár megőrzésébe kerültek, **Arisztotelész**, illetve Theoph-

* Semmelweis Egyetem Egészségügyi Szaknyelvi Lektorátus, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 14.

rasztoz könyvei voltak. (Ptolemaiosz Philadelphosz Arisztotelész könyvtárát – miután megvette – Athénből és Rhodoszból hozatta Alexandrába.) Az alexandriai Mouseion és könyvtár megteremtője Ptolemaiosz Szótér volt, nagyszerűbbé azonban fia tette.

Sokféle tudományt műveltek itt, a Lagidák ugyanis összegyűjtötték a görög világ tudósait. A lampszakoszbeli peripatetikus bölcslőt, Theophrasztosz tanítványát, **Sztratont**, aki 18 éven át állt az iskola élén és aki sokat foglalkozott természettudományokkal, Ptolemaiosz Szótér hívta Alexandriába fia, Philadelphosz nevelésére. Itt volt egy ideig a sztoikus **Szphaerosz** is, aki Alexandriába kísérte a szerencsétlen **III. Kleomenészt**, Szparta királyát.

Itt vannak Alexandriában a természettudomány képviselői is. Itt alkot az orvos **Eraszisztratosz** (az emberi agy és az idegek kutatója) és **Herophilosz** (ő inkább az erek specialistája), Koszról, akik Ptolemaiosz Szótér szavára Egyiptomba jöttek. Ők kezdik meg az emberi testek boncolását. Egyiptom hagyományai eredményezik, hogy bár élveboncolással is megvádolják őket, semmi bajuk sem lesz. Herophilosz lesz az alexandriai orvosi iskola megalapítója. Tanár, praktizáló orvos és termékeny író. Az általa alapított orvosi iskola az i. e. II. századik működik Alexandriában, amikor is a syriai Laodickea-ba költözik át.

Az Abderai vagy theoszi történetíró **Hékataiosz** az, aki Ptolemaiosz Szótér uralma idején járt az egyiptomi Thébaiban és írt egy Egyiptom – történetet „Αιγυπτιακά”-t és egy Északi történelmet „περι Υπερβορεων”-t és a nevéhez fűződik még egy „Περι Ιουδαιων” „Zsidók története” című mű is, amelynek eredetéről ma is vita folyik. Egyiptomi történelmet „Αιγυπτιακά”-t írt a Szarapisz kultuszát Egyiptomba hozó Thébai-i főpap, Manetho is. (Művében Egyiptom mítikus ókorát írta meg és 31 dinasztia történetét Alexandroszig.)

A Mouseion tagjai szabad tudósok, akik a kéziratok rendezésében, kiegészítésében, javításában vesznek részt. Vezető tanáraikat az általuk jelöltek közül a király választja ki. Az alexandriai Mouseion a későbbi egyetemek prototípusa. Vezetője a pap ιερεὺς, vagy elnök, ἐπιστης akit a király nevez ki.

A könyvtár állománya Ptolemaiosz Szótér haláláig 200 ezer kötetből áll, Ptolemaiosz Philadelphosz uralmának végén 400 ezer kötet van a Mouseion könyvtárában és további 42 800 kevésbé nélkülözhetetlen a Szerapeum-éban. **Ptolemaiosz Euergetész** folytatta a könyvek, különösen a ritka könyvek gyűjtését. Pusztulásakor a könyvtár 700 ezer könyvet tartalmazott.

A könyvtárat egyébként **Julius Caesar** gyűjtotta fel, amikor **Pompeius** leverése után benyomult Alexandriába. **Achillasz**, az egyiptomi királyi csapatok főparancsnoka hajóival elvágta a tengeri utánpótlás vonalait, ezért ő felgyújtotta az ellenséges hajóhadat a kikötőben, és a keletkezett tűzben leégett az alexandriai nagy könyvtár.³ **Ammianus Marcellinus** szerint egészen pontosan az a 700 ezer könyvtekercs égett el Caesar alexandriai fosztogatása alkalmából, amelyet a Ptolemaiosz-családból származó királyok olyan megfeszített igyekezettel gyűjtöttek.⁴ **Gellius** szerint körülbelül 700 ezer kötetet gyűjtöttek és készítettek Egyiptomban a Ptolemaiosz királyok. Ezeket az első alexandriai háborúban, miközben a várost pusztították a segédc csapatok (nem önként és nem szándékos terv szerint) véletlenül felgyújtották.⁵

A királyok igyekeztek minden művet megszerezni, amelyet csak lehetett Egyiptom, Phonikia, Irán, India, Mezopotámia területéről (és természetesen a görög városokból). A könyvtár egy könyvtáros vezetése alatt állt, akit a király nevezett ki, és aki címét élete végéig viselte.⁶

Első vezetője az epheszoszi **Zenodotosz** volt, Philetasz tanítványa és Philadelphosznak, valamint Philadelphosz fiainak nevelője. Életét **Homérosz** kritikái kiadásának szentelte, ő volt az első alexandriai grammatikus és könyvtáros. Mellette **Lükophron** a komédiák, **Alexander Aetolus** pedig a tragédiák kéziratait rendezte (ő maga pedig a költőkét).

Utódja i. e. 245-ben a Cyréné-i **Kallimachosz**, aki 120 könyvben leírta a könyvtár katalógusát, amellyel a görög irodalomtörténet alapjait vetette meg. Voltak régiségtani, földrajzi és természettudományos munkái is. Bravúros verselő, a különböző versformák mestere, leleményes új műfaji lehetőségek kitalálója, lelkesen tanítja a fiatal költőket, egész költői iskola alakult ki körülötte. Döntő hatalmú irodalmi diktátor, ő mutat utat **Theokritosznak** is (aki pedig nem is Alexandriában, hanem Szicíliában él). Ezért kerül ellentétbe **Apolloniosz Rhodiosz**-szal, aki egyébként tanítványa

könyvtárosként is, költőként is. Könyvtárban kutató tudósként ugyanis Apolloniosz felderítette az egész Aranygyapjú-történetet, és megírta egy „Argonautika” című, négy énekre osztott eposzban. Kallimachosznak azonban az volt a véleménye, hogy a hőskorszak elmúltával nem szabad eposzt írni, Homéroszt olvasni kell, nem pedig utánozni. Ezért nemcsak a könyvtárból üldözte el tanítványát, de volt hatalma ahhoz is, hogy egész Alexandriában lehetetlenné tegye, és Apolloniosznak nagy szerencséje volt, hogy Rhodosz befogadta. (Vagyis a könyvtár vezetője nagyhatalom volt Alexandriában.)

Eratoszthenesz szintén Kyréné-ből származik, földrajzíró és polihisztor, i. e. 235-ben Ptolemaiosz Euergetész Athénból Alexandriába hívja, hogy Kallimachosz örököseként legyen ő a könyvtár vezetője. Fő műve egy három könyvben írt „Geographika”, melyből azonban csak töredékek és kivonatok maradtak ránk. Neve alatt maradt ránk 44 csillagkép felsorolása, és az azokhoz fűződő mondák, de ez állítólag nem az ő munkája.

Arisztophanesz Byzantinosz már idősebb korban, Eratoszthenesz halála után (tehát i. e. 195 körül) lesz a könyvtár igazgatója, grammatikus. Homérosz és **Hesziodosz** műveiből készített kritikai jelekkel ellátott kiadást, rendezte és kiadta **Pindarosz** költeményeit, kiadta **Euripideszt** kritikai jegyzetekkel, tragédiák és komédiák elé bevezetéseket írt.

A Szamothraké-ből származó **Arisztarchosz**, Arisztophanesz Byzantinosz tanítványa lesz utódja **Ptolemaiosz Philometer** idején a könyvtár élén (i. e. 181–i. e. 147) (Homérosz, Hesziodosz, **Archilochosz Alkaios**, Pindarosz szövegét javítottan adja ki, őt tartják az ókor legkiválóbb szövegkritikusának. Grammatikus, és a király fiának, **Ptolemaiosz Eupator**nak a nevelője. Mikor neveltjét annak nagybátyja megölte, ő maga Ciprusra menekült, ott érte a halál.

A könyvtár tehát tudományos műhely, könyvtárosai filológusok, grammatikusok, régi mítoszok összevetői, az akkori élet leginkább megbecsült tudósai. A könyvtár vezetői sokszor ezenfelül irodalmi művek alkotói is. Köztük nincs mindig barátság, hiszen Kallimachosz Rhodoszig üldözte az egyébként alexandriai születésű Apollonioszt.

A könyvtár vezetője – úgy tűnik – egyben a fáraó fiának nevelője is. Nyomon lehet azt is követni, hogy a király haragja lesújthat tudósokra, művészekre is. A Mouseion megteremtőjét, phaleroszi Demetrioszt Ptolemaiosz Philadelphosz száműzetésbe küldi, ahol hamarosan meghal. Ennél is rosszabbul járt az a **Szotadesz** nevű költő, akit tengerbe folytatott, mert gúnyolta nővérével kötött házasságát.

Még valamit. A Mouseion és a könyvtár környezetében egyáltalán semmi nem utal arra, hogy az épület Egyiptomban van. Könyvtárosai görög műveltségűek, görög mítoszokkal, görög szerzőkkel foglalkoznak, még csak nem is egyiptomi születésűek. Azon túl, hogy Manetho és Hékataiosz Egyiptom történelméről írtak, a ránk maradt adatokban már semmi sem utal arra, hogy ez az épületegyüttes Egyiptom fővárosában áll.

Ami a Mouseion-t illeti, az nem pusztul el a könyvtárral együtt. Sztrabon szerint, aki Augustus uralma idején jár Alexandriában „*az intézménynek vannak közös jövedelmei és egy papja, akit egykor a királyok állítottak a Mouseion élére, most pedig Caesar*”.⁷ Vagyis úgy rémlik, hogy a könyvtár pusztulása nem jelentette az egész tudományos központ halálát.

IRODALOM

1. Dobrovits Aladár: Egyiptom és a hellenizmus Parthenon 1943. Összegegyűjtött tanulmányok 1975, 127–210.
2. Strabon XVIII. I,8 (C. 794).
3. Plutarchosz: Caesar 49.
4. Ammianos Marcellinus XXII, 16, 30.
5. Gellius VII. 17.
6. Seemann: De primis sex Bibliothecae Alexandrinae custodibus Essen 1859. A. Couat: Le Musée d'Alexandrie sous les premiers Ptolémées Ann. Fac. Bordeaux I. (1879) p. 16–28. E. Chastel: Les destinées de la Bibliothèque d'Alexandrie Rev. Histor. I. (1879) p. 484–496. W. Busch: De bibliothecariis alexandrinis qui feruntur primis Rostock 1884. V. Nourrisson: La Bibliothèque des Ptolémées (Rivist. Egiziana) Alexandrie 1893 A. Bouché-Leclercque: Histoire des Lagides I. Paris 1903 – Bruxelles 1963 123–140, 217–231 II. Paris 1904 – Bruxelles 1963, 199–201. M. El-Abbadi: The Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria Paris 1990. Andrew Erskine: Culture and Power in Ptolemaic Egypt: The museum and library of Alexandria, Greece and Rome XLII 1995/1, 38–48.
7. Strabon XVII. I. (C. 794).